

Uzun Bir Sürgün ve Yitirilen Bir Gelecek

Abdullah Aren Çelik

1970’li yılların sonunda dilini ve kültürünü yaşaması için mücadele eden genç bir adam hapis yatmamak için ülkesini terk etmek zorunda kalır. İltica ettiği ülkede karşılaştığı ilk şey, korkunç bir yabancılaşma olur. Sürgünlüğünün ilk zamanlarını Suriye’de, kalanını ise Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde geçirir. Topraklarından uzakta, başka bir dilin sancısı, başka bir dilin yabancı olduğu yaşadıklarını şu sözlerle dile getirir:

Dilim birden gereksiz, anlamsız, külfetli, bir varlık oldu. Beni koruyan, ifade eden, bana güç ve güven veren varlık olmaktan çıktı. Kendimi ifade edemez oldum. Dilimle birlikte benliğimi, kimliğimi yitirdim. Ben, ben olmaktan çıkıp ne olduğu bilinmeyen, uzaklardan gelmiş, yardıma muhtaç “bir yabancı, bir göçmen” oldum. Bana çok yabancı olan, istemediğim, arzulamadığım bir “yabancılar kategorisinin” üyesi, merkezde değil, periferide yaşayan bir topluluğun mensubu olmaya başladım. Yaşamım, deneyimlerim, düşüncelerim, birden anlamsızlaştı, değersizleşti.¹

Yukarıdaki sözlerin sahibi Mehmed Uzun. Çileli sürgün yılları sona erdiğinde ölmek üzereydi. Ülkesine kendi dilinde pek çok eser vermiş bir yazar olarak dön-

1 - Feridun Andaç’ın *Sürgün Edebiyatı, Edebiyatın Sürgünleri* isimli çalışmada Mehmed Uzun’un *Bir Hüzündür Ayrılık* isimli makalesinden alıntılanmıştır. Bağlam Yayınları, 1. Basım, S. 52

düğünde, artık doğduğu topraklara da yabancıydı. Zira hiçbir şey bıraktığı gibi değildi, hasta yatağında ölümle cebelleşirken, pek çok insanı kendi dilini terk etmiş buldu. Uzun'un ölmek için geldiği vatanında, uğruna mücadele ettiği dil ondan önce ölmeye başlamıştı. Ölüm kadar hazin olmalı bu karşılaşma.

Bir ulusun dille ilişkisi varoluşu kadar elzemdir. Dil, bir toplumda yaşayan her bireyin ilk evi, yarattığı belleği, kültürel değeri ve tarihsel serüveni konusunda kendisini koruyup kolladığı mekândır. Belki de bu nedenle, egemenler bir sömürge toplumunu asimile ederken önce dile yönelir. Dilin bunun temeli ve başlangıcı olduğunu bilir, zira dil farklı seslerin kelimelere dönüşmesinden ibaret değildir; her bir kelime, ses, cümle dizilimi ve vurgu bir kültürün, hayata bakışın ve düşünme biçiminin yansımasıdır. Bu nedenle bir dilin yok olması bir kültürün, bir kimliğin de yok olmasıyla eşdeğerdir.

Ngugi Wa Thiongo, *Zihni Sömürgeden Azâd* isimli kitabında bir anekdottan bahseder.

1952'de Kenya'da olağanüstü hal ilan edilmesinin ardından vatansever milliyetçilerin yönetiminde olan tüm okullara sömürgeci rejim tarafından el konularak, bu okullar İngilizlerin başkanlığındaki Bölge Eğitim Kurullarına tabi kılındı. İngilizce benim resmî eğitim dilim olmuştu. Kenya'da İngilizce, bir dilden daha fazlasını ifade eder oldu: O öyle bir dildir ki, tüm diğer diller onun önünde itaatle boyun eğmek mecburiyetindedir. Nitekim en onur kırıcı olan acı tecrübelerden birisi okul çevresinde Gikuyu dilinde konuşurken suçüstü yakalanmaktı. Suçluya işkence cezası veriliyordu –ve çıplak kıçlarına üç ya da beş kez sopa ile vuruluyordu- veya boyunlarına BEN APTALIM yahut BEN BİR EŞEĞİM yazılı bir tasmaya mahkûm ediliyordu. Bazen suçlular neredeyse ödeyemeyecekleri meblağda para cezasına çarptırılıyorlardı. Peki öğretmenler suçluları nasıl kısıvrak yakalıyorlardı? İlk bir öğrenciye bir düğme verilir, bu öğrenci o düğmeyi her kim ana dilinde konuşurken yakalanırsa ona vermekle yükümlüdür. Düğme kimin eline geçerse günün sonunda düğmeyi ona kimin verdiğini ötecektir. Böylece çocuklar cadı avcılarına dönüştürüldüler ve süreç içinde onlara, kendi toplumuna ihanet eden bir hain olmaktan kâr sağlamanın değeri öğretildi.”²

Bu çarpıcı hikâye, kendi dilinde konuşamamanın yarattığı huzursuzluk kadar bir toplumun adım adım yozlaşmasının da hikâyesidir. Uzun'un ülkesine döndüğünde karşılaştığı tablonun nasıl oluştuğuna dair bir fikir verebilir bu örnek. Kenya'daki okul-dil ilişkisi hemen hemen her yerde aynı şekildedir. Bu ve benzeri uygulamalar Güney Afrika, Asya, Güney Amerika'da da göze çarpar. Bu kıtalarda yaşayan pek çok halk, bağlı oldukları ülkelerin yönetimlerinde dilleri

2 - Zihni Sömürgeden Azad, Afrika Edebiyatında Dil Politikası, Ngugi Wa Thiongo, Hece Yayınları, Çev. Şebnem Nantu, Hece Yayınları, S. 37

yasaklanmış ve dahası asimile edilmiştir. Bu açıdan dünyada en çok konuşulan dilleri aynı zamanda dünyanın en günahkâr dilleri kategorisinde değerlendirmek yanlış olmaz.

Merceğimizi dünyadan Türkiye'ye çevirdiğimizde, özellikle Kürtçeye yönelik planlı bir asimilasyon politikası izlendiğini görmek mümkün. Söz konusu politikanın yansımalarını anlatmaya Şark Islahat Planı'yla başlayalım.

“Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan bervech-i âtî Malatya, Elaziz, Diyarbakir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsacak, Çemişgezek, Ovacık, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Behinsi (Besni), Arga (Akçadağ), Hekimhan, Birecik, Çermik, vilayet ve kaza merkezlerinde hükûmet ve belediye dairelerinde ve sair mücessesat ve teşkilâtta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada lisan kullananlar evâmîr-i hükûmete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler.” (Madde 13)

24 Eylül 1925'te yürürlüğe konan bir kararname ile insanların, sokaklarda bile hangi dili konuşacaklarına karar veren bu uygulama, 12 Eylül Anayasasıyla birlikte tam manasıyla yasadaki yerini alır. 12 Eylül Anayasası'na kadar olan sürece bakmak bile Kürtçenin git gide neden bu kadar az konuşulup yazıldığını anlatmak açısından önemlidir. Şark Islahat Planı hayata geçirildiği gibi pek çok “asker sosyolog” Kürtler ve dilleri hakkında araştırma yapmaya başlar. O dönemlerde Kürtçe ve Zazacayı birbirinden ayırmaya, konuşulan dillerin de Türkçenin Orta Asya Türkmen beyliklerine kadar uzandığına dair tezler yazılmaya başlanır. Devletin “resmî sosyologları” bir yandan Kürtlerin (Zazalar da buna dâhildir) nasıl Türk; Kürtçe ile Zazacanın da nasıl Türkçe olduğunu anlatırken diğer yandan da neden Kürtçenin yasaklanması gerektiğini anlatır. Garip bir kafa karışıklığı olduğu muhakkak; eğer Kürtçe ve Zazaca aslında Türkçe ise neden sonraki yıllarda yasaklandığı sorusu da cevap bekler. Bilinçli bir şekilde yaratılan bu durum, çalışmayı yürüten sosyologlar için anlaşılabilir belki, ama bu kafa karışıklığına pek çok Zaza Kürdün de düştüğünü bilmek epey düşündürücü. Bugün bu konulara kafa yoran pek çok Zaza'nın birbirinden farklı düşündüğünü belirtmek lazım. Kimisi Zazaların Zaza olduğunu, kimisinin de Zazaların Kürt olduğunu iddia ediyor. Hatta daha ileriye gidecek olursak Türk ya da İrani kökene dayandığını yazıp çizen bile olduğunu belirtmek gerek. Yalnızca Türkiye'de değil, Zaza Kürtlerin yaşadığı diğer ülkelerde de aşağı yukarı aynıdır. Peki, neden Zazaların hangi dilin parçası oldukları ve kim oldukları bu kadar tartışılır oldu? Oysa bir dilin varlığından söz edebilmek için öncelikle bir milletin varlığını kabul etmek gerekir. Dolayısıyla Zaza kelimesinin geçtiği kaynaklara bakarak bir literatür taraması yaptığımızda karşımıza azımsanmayacak bir sonuç çıkar. Hâlihazırda elimizde “Zaza” sözcüğünün etimolojisi hakkında bir bilgi mevcut değildir, ama bu

kavram gerek Osmanlı arşivlerinde, gerek Arap, gerek İran ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti kayıtlarında karşımıza çıkar. Osmanlı İmparatorluğu'na ait kayıtlarda "Zaza" sözcüğüne ilk kez Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde rastlanır. Kitapta Zazalara, "Ekrad-ı Zaza"³ adını kullanır Çelebi. *Seyahatname*'de Zazalar hakkında şu bilgiyi aktarır:

"Bu şehre Palu kal'asından sekiz sâ'atde gelirken nehr-i Murâd üzre Çapakçur cisir-i aziminden ubûr ederken Bingöl yaylasına çıkan aşiret-i Hâltî ve aşiret-i Çekvânî ve aşiret-i Yezîdî ve aşiret-i Zâzâ ve Zebârî ve Lolo ve aşiret-i İzoli ve Şikâkî ve Kiki aşiretleri ki cümle iki yüz bin âdem-î Ekrâd ve on kerre yüz bin gûsfend-i devâbât olup bu cisir üzre Çapakçur beğinin âdemleri kuş uçurmayıp öşür alırlar."⁴

Seyahatname dışında Şemseddin Sami'nin *Kumus'ul Alam*'ında, Osmanlı'nın nüfus defterlerinde, ticari kayıtlarında, mühimme defterlerinde, salnamelerde ve resmi yazışmalarda Zaza ismi sıklıkla kullanılır. Çelebi, Zazaları Kürt olarak gördüğü gibi dillerini de Kürtçenin bir lehçesi olarak görür. Bu net yaklaşımın nedeni "Zaza" sözcüğünün kamusal alanda, siyasi literatürde, ticari kayıtlarda, gündelik hayatın içinde sık sık bir kavram olarak kullanılmasıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtlerle ilgili pek çok rapor yazılır, bunlardan belki de en önemlisi adına Kürt Raporu da denebilecek Şark Raporu'dur. Bu raporlarda dil, tarih, kültür, antropoloji ve daha pek çok konuda onlarca çalışma hazırlanır. Bu çalışmaların temel fikri, Zazaların/Kürtlerin Türk olduklarının ispatı yönündedir. Oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'unda Zazalardan bahsederken, onların Türk olmadıklarını anlarız. "Üçüncü maddede Erzincan ve Sivas arasında mütekâsif bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile buraların sakinleri kısmı azamı Türk ve kısmı kalili Zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermeniden ibaret idi."⁵

Bu konuda Ziya Gökalp'in de farklı düşünmediğini belirtmek gerekiyor, zira *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* isimli çalışmasında söyledikleri bu açıdan oldukça nettir. Ercan Çağlayan, *Zazalar, Tarih, Kültür ve Kimlik* isimli çalışmasında Gökalp'ten şu alıntıyı yapar:

"(...) Gökalp, Kürtlerin Kurmanc, Zaza, Goran, Soran, ve Lur olmak üzere beş kavimden müteşekkil olduğunu belirtir. Gökalp, söz konusu dilleri konuşanların birbirlerini anlamadıklarını, ancak beş dilin 'kadim Kürtçe' adı verilen eski bir Kürtçeden türediğini söyler. Ziya Gökalp, Zazaların kendilerini Kırd, Kurmancların

3 - Ercan Çağlayan'ın *Zazalar, Tarih, Kültür Kimlik* isimli çalışmasından alıntılanmıştır: "Evliya Çelebi, *Derviş Muhammed Zilli Evliya Seyahatnamesi*, IV. Kitap (iki cilt), Topkapı Saray Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu- Dizini, YKY Yayınları, İstanbul, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, S.67.

4 - a.g.e. S. 68

5 - Mustafa Kemal Paşa Nutuk, (1919-1920), C. I, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, S. 71-72

ise Kırdasi olarak adlandırıldığını belirtir ve Dımili olarak bilinen Zazalara, Zaza ismini Türklerin verdiğini söyler.”⁶

Atatürk'ün *Nutuk*'ta, Gökalp'in *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* çalışmasında bahsettiği ve ayrı bir ırk oldukları anlaşılan Zazalar bir süre sonra resmî tezlerde Türkleşmeye başlar. Bu değişimin nedeni asimilasyona karar verilmesidir. Nitekim Türk Ocakları müfettişi ve aynı zamanda Muş milletvekili olan Hasan Reşit Tankut 1928-1932 ve 1960 yıllarında bir takım raporlar kaleme alır. Kaleme aldığı raporlarda Tankut'un ciddi manada kaleme aldığı raporlarda tutarsızlıklar görülmektedir. Çünkü ilk yıllarda hazırlanan raporlarında Zazaları “Kürt Müslüman” olarak tanımlarken, sonraki yıllarda hazırladığı raporlarda Zazaların Turani ırktan geldiğini iddia eder.

Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın *Dersim Raporu* ismiyle yürüttüğü çalışmada yazdıkları özellikle dikkat çekicidir.

“Dersimlilerin bugün konuştukları dil Kürtçe değil, Zazacadır. Zazaların tarihte Jazik diye kaydettikleri boy olmaları akla çok yakın görünmektedir. Zazalara Zazak diyenler de vardır. Bugün Murat boyunu kaplayan bu boyun arasında dolaşanlar dillerindeki çok miktardaki Türkçe köklü kelimelerden bunların uzun müddet Türkçe konuştuklarına şüphesiz bir şekilde kanaat getirir. Çapakçur'da, Genç'te, Palo'da, Lice'de, Ovacık'ta, Hozat'ta, Çemişkezek'te, tesadüf olunan Kızılbaşların yuvarlak kafası geniş alnı, basık yüzü ile ve gözlerinin daima akın yollarını, uzakları araştıran cevvaliyeti ile Türk neslinden ayrı bir nesle bağlamak güç bir iş olur. (...) Zazalar hakkında gösterilen bu kısa izahat hangi cepheden bakılırsa bakılsın Zazalar'ın Orta Asya'dan gelmiş ve izzeti nefsinin en yüksek tanır bir neslin çocukları olduğu ve memleketlerinde zaten Farisleşmeye başlayan bu Türkmen çocuklarının göç ettikleri yerlerinde uzun müddet Acem istilası altında kalması yüzünden ana dillerini tamamen unuttukları ve fakat karakterlerini muhafaza ettikleri görülür.”⁷

Çalışlar'ın yazdıklarındaki anatomik tespitler kulağa ilginç geliyor olabilir. İnsanların kafatasına göre aidiyetlerinin hangi milletten olduğu konusu Almanya'da Hitler'in ideolojik propagandasının bir parçasıydı. Zazaların olmadığı, aslında köken itibariyle soylarının Türk boylarına dayanıyor tezlerine rağmen neden dilleri üzerinde baskı kurulduğu muamma.

M. Bülent Varlık'ın *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları- 1936* isimli çalışmasında, Dördüncü Umumi Müfettiş General Alpdoğan'ın raporunda Kürtlerden ve Zazalardan bahseder. Raporda yazdıkları aslında Çalışlar'ın yapmak istediğinden farklı değildir, ama ortaya konan şeyler kendi kendini tekzip eder. Alpdoğan, Zaza ve Kürt yoktur tezine sıkı sıkıya bağlı olmasına rağmen şu cüm-

6 - Ercan Çağlayan, Zazalar, Tarih, Kültür ve Kimlik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, S.86

7 - a.g.e. S. 88

leyi kurar: “Zaza ve Dersim mıntıkasında Kürt aşiretleri ve reislikleri görüyoruz. Bu bölgede asayişsizliği ve asıl çapulcu yapan bu aşiretlerin kendileridir.”⁸

Bu tespitten Dersim Zazalarının Kürt aşiretlerine mensup olduğunu anlıyoruz. Çalışlar’a göre, Alpdoğan’ın çapulcu olarak gördüğü Kürt ve Zaza aşiretleri Türk boyundan gelen insanlardır. Tam da bu noktada, hâsıl olan soru şudur: Bu insanlar Türk boyundan geliyorsa, neden farklı oldukları üzerinde ısrarla durulur? Dahası etnik kökenlerine dair vurgu neden “Kürt ve Zaza” şeklinde öne çıkar? Zazaların yoğun oldukları yerlerde çalışma yürüten pek çok asker, müfettiş ve milletvekili nedense işleri olmamasına rağmen üzerlerine vazife alıp yöre halkı hakkında kapsamlı araştırma yapma ihtiyacı hisseder. Gariptir ki bütün mesleki farklılıklarına rağmen Zazalar hakkında yapılan çalışmaların hepsinde vardıkları sonuç ve izlenmesi gereken yolun aynı olduğu yönündeki tespitlerdir. Hemen hemen hepsi bölgede yaşanan sorunların kaynağı olarak bu insanları gösterir ve çözümün nasıl olması gerektiği konusunda düşüncelerini yazar.

İkincisi, mektep işidir. Elâziz vilayetinde 7, Bingöl vilayetinde 1 mektep binası yapılıyor. Tunceli’de kiralık evlerde 7 ilk mektep açılmıştır. Türkçe bilmeyen çocuklara bu mekteplerde Türkçe öğretiliyor, Türk duygusu aşılanıyor. Bu mekteplere heves ziyadedir. Azamî üç sınıflı olacaktır. Köy mektepleri için daha amelî ve kısa müessir talim ve tedris usulleri konması faydalıdır. (...) Dördüncüsü: Tunceli içerisinde bulunan Türk soyundan Türkçe konuşan, dağ Türkçesi bilmeyen yersiz yurtsuz, şunun bunun yanında marabalık eden insanları yeni kurulan kaza merkezlerinde ve civarındaki araziye nakil ve iskân ederek toplamak istiyoruz. Toplu bir Türk camiası vücuda getirecek olan bu hususta da hazırlıktayız.⁹

Din ve dil bilimci ve aynı zamanda Almanya İslam Konseyi Yönetim Kurul Üyesi Burhanettin Dağ’ın, Bingöl Üniversitesi’nde düzenlenen 1. Uluslararası Zaza Dili ve Sempozyumu’nda, *Zazaca’nın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akrahahğı* isimli sunumunda Zazacanın kökeni hakkında üç ayrı varsayım olduğunu yazar:

Zaza, Dımlı, Dılamı, Dılmık veya Deylemi kavramları üzerinde biraz durmak istiyorum. Zaza kelimesinin kökeni veya bunun kimler tarafından kullanıldığı konusunda üç varsayımdan söz edebiliriz. Birinci varsayıma göre Dicle nehri-nin yukarı taraflarında yer alan ve Zazana olarak adlandırılan bölgeye mensup olanlara Zaza denmektedir. Bu isimlendirmeyi milattan önce 522 ila 486 yılları arasında hükümler süren Ahamenişler Kralı Büyük Daryüş’ün Bistuun kitabesinde görmekteyiz. 23 milletin kralı olan Daryüş, Zazana bölgesindeki kavga-sından söz etmekte. Bu varsayımdan hareket edersek Zazaların en az 2500 se-

8 - M. Bülent Varlık, Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları- 1936, Dipnot Yayınları, S129

9 - a.g.es S. 149

neden bu yana bu bölgede yaşamakta olduklarını söyleyebiliriz. Kürt araştırmacı Mehrdad R. İzady de bu tezi savunuyor ve Zazaların önce Zazana bölgesinde yaşadıklarını, daha sonra Hazar Denizi sahillerinde bulunan Deyleman mıntıkasına göç ettiklerini ve sonra da yine çeşitli siyasi ve sosyal çalkantılardan dolayı günümüzde yaşadıkları bölgelere muhaceret ettiklerini söylüyor. Zaza kelimesi hakkında var olan ikinci varsayıma gelince; bu varsayıma göre Zaza isimlendirilmesi, Zazalarla iç içe yaşayan veya onlarla komşu olan Kürtler veya Ermeniler tarafından, onları aşağılamak üzere kendilerine verilmiş bir isimdir. Nedenine gelince kullandıkları kelimelerin ve bilhassa fiil çekimlerinin başkaları tarafından zorlukla fark edilecek, farklılık arz edip oldukça benzer ‘sibilant’ olmasından dolayı, dili anlaşmazlıklar anlamında bu isimlendirme yapılmıştır.

Dağ, üçüncü varsayım konusunda sözlerine şöyle devam eder:

(...) Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayıp son dönemlere kadar devam eden geçmiş hükümetlerin inkâr ve asimile politikasının resmî mimarlarından Prof. Hasan Raşit Tankut tarafından yapılmıştır. Bu yoruma göre; şimdiki Zazalar çok eski çağlarda olduğu gibi bugün de yüksek kayalar üzerinde durduğuna inanırlar. Sivri ucunu güneşin ışığı ilk defa çavan yüksek kaya onların mihrabı ve niyazlarının uçuşup toplandığı kutlu bir yerdir. Böyle olunca da Zazalara kayalılar demek doğru olur. Eski Türkçe’de kayaya ve taş a “sak” derlerdi. Sak aslı ile kayalı sıfatı “sasak” olacağına göre Zazaların asıl ismi “sasak” olarak kabul etmek kabildir “k” harfleri ekseriyetle düşer ve o zaman “sasak” kelimesi “sasa” olarak kalır. Sasa nasıl Zaza olmuşsa tabii ki buna da bir izahat yok.¹⁰

Tankut’un üçüncü varsayımı oldukça ilginç, fakat ilginç olduğu kadar ikna edici olmaktan da uzak. Görüldüğü gibi örnekler çoğaltılabilir. Ermeni dil bilimciler, İranlı, Türk, Arap, Rus, Kürt ve Zazalar hakkında çalışma yapan diğer araştırmacıların vardığı sonuç birbirinden farklı.

Yapılan bütün çalışmalar alt altta konulunca, çok şey söylendiği ama aslında bir şey söylenmediği görülecektir. Bu nedenle yazının başında sorulan soru hala aynı yerde duruyor: Zazalar kimdir?

Her ne kadar bu konuda Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri bize bir takım doneler sunuyorsa da bunun ne denli yetersiz olduğunu gördük. Belki de dil bilimcilerin söyledikleri bu konuda bir fikir verebilir, bu kafa karışıklığını dağıtabilir. Tebriz İslami Azad Üniversitesi’nden Dr. Ali Dehkan, Bingöl Üniversitesi’nde 2011 yılında gerçekleşen 1. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu’nda *Zazaca, Yeniden Tanıtılması Gereken Bir Dil* başlığıyla bir makale sunar, sunumunda Zazalar hakkında şunları söyler:

10 - Burhanettin Dağ, Zazacanın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akralığı, Bingöl Üniversitesi Yayınları, S. 210

Şuna inanıyorum ki, deliller ve kanıtlarla ispatlıyorum ki, Avesta dillerinden imiş ki zamanla Zazalar, Hazar Denizi'nden etrafa hicret etmiştir ve daha sonra bu konu ya kasıtlı olarak veya sehven unutulmuştur. (...) Yâsemî de şöyle diyor: Yirminci asırda araştırmacıların araştırmasında şu sonuca varılmıştır: Kürtler arasında İranlı diğer bir sınıf daha vardır ki Goran ve Zaza adıyla anılırlar ve bunlar Kürtlerden ayrı bir ırktır.¹¹

Bir başka örnek de Rus dil bilimci Vladimir Feodoroviç Minorskiy'nin yaptığı çalışmada karşımıza çıkar. Çağlayan, *Zazalar, Tarih, Kültür ve Kimlik* isimli çalışmasında Minorskiy'den şu alıntıyı yapar: "Minorskiy, F. C. Andreas'a referansla Zazaların kökeninin Deylemilere dayandığını ve Dımlı isminin Hoy'daki Dümbüliler ile bağlantısı olduğunu ileri sürer ve şöyle der: 'Bugün Türkleşmiş olan ve 19. yy. başlarından beri Hoy bölgesinde aktif olarak yerleşik bulunan Dümbüliler de Dımlı ile bağlantılı görünmektedir.'¹²

Çağlayan aynı çalışmasının devamında bu sefer David Mc Kenzie'nin de benzer bir düşünceye sahip olduğunu belirtir.

Zazacanın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akrabalığı isimli makalesinde Zazaca'nın kökeni ve diğer dillerle ilişkisine değinen Dağ, Zazaca'yı müstakil bir dil olarak gördüğü gibi, Siverek, Eğil, Dicle, Dersim'de konuşulan Zazacayı da lehçe olarak tanımlar.

Zazaca'nın farklı Kürdi lehçelerle de irtibatı ve akrabalığı elbette vardır. Bu konuda uzmanların bizleri aydınlatmalarını talep ediyoruz. Şu hususun altını önemle vurgulamak istiyorum. Zazaca bir lehçe veya diyalekt değil müstakil bir dildir. Zazaca'nın Bingöl, Dersim, Çermik ve Siverek lehçeleri var. Zazaca'ya bir lehçe olarak yaklaşanların ilmi hiçbir dayanağı yoktur. Dünya genelinde İrani diller konusunda uzman olan ve Zazaca hakkında araştırmalarda bulunan çağdaş dil bilimcilerin hiç biri böyle bir görüşü savunmuyor.¹³

Dağ'a göre Zazaların dilleri müstakildir ve bu minvalde ne Kürt'türler ne de İranlı. Bu noktada Zazaki üzerinde bir dil fetişizmi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Elbette bir milletin aidiyetini yalnızca dil üzerinden tartışmak doğru değildir. Dil, din, mezhep, kan bağı, kültürel değerler, ortak tarih, destanlar, mitler, ideolojik bağlar, ırk gibi kavramların bir arada düşünüldüğü bir millet tasavvuru yapmak gerekiyor. Ancak dilin bütün alanlara nüfuz eden etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bir milleti sadece konuştuğu "dili" üzerinden konuşmak ve sorunlarına çözüm bulmaya çalışmak yetersiz kalır.

11 - Ali Dehkan, *Zazaca, Yeniden Tanıtılması Gereken Bir Dil*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Çev. Yrd. Doç. Dr. Nusrettin Bolelli, S. 162

12 - Ercan Çağlayan, *Zazalar, Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, S. 61

13 - Burhanettin Dağ, *Zazacanın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akrabalığı*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, S. 209

Yaşar Aratemür, 1. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu'nda, "Arkaik Kaynaklardan Modern Kaynaklara Zazaca ve Zazalar" Adıyla bir sunum yapar. Bu sunumda, Zazacayla ilgili çarpıcı iddialarda bulunur.

Zazaca üzerine en önemli çalışmayı yapan kuşkusuz Alman İranolog Oskar Mann (1867-1917)'dir Zazaca'nın kendi başına bir dil olduğunu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur. Oskar Mann, Prusya Bilimler Akademisi'nin, Batı İrani Dilleri'nin dokümantasyonu ve gramatik analizi için verdiği görevle Orta Doğu'ya yaptığı seyahatte 1901-1903 yılları arasında İran'da, 1906-1907 yıllarında da Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde araştırmalarda bulunarak, İran'i diller ile karşılaştırarak, aralarındaki farklılıkları da tespit etmiştir. Oskar Mann'ın, 04 Temmuz 1906 tarihinde Siverek'ten Prusya Bilimler Akademisi'ne gönderdiği bir mektupta da şöyle yazdığını görüyoruz: Benim tarafımdan çoktan savunulan, Zazaca'nın Kürtçe olmadığı görüşü, bu dilin Awraman (Hewraman)'da konuşulan dillerle, İran- Gurani lehçeleriyle yakın akrabalık ilişkileri içinde olduğunun saptanmış olmasıyla bir kez daha onaylanmış oluyor. Orta Farsça'nın Turfan metinleri'nin Kuzey Lehçesi'ndeki tüm tuhaf fiil çekimlerini Zazaca'da tekrar görüyorum.¹⁴

Yapılan araştırmalar, yazılan raporlar, kararnameler... İster Zazaların/Kürtlerin ayrı bir ırk olduklarını ispat için isterse de inkâr için hazırlanmış olsunlar, aslında tek bir gerçeğin altını çiziyorlar; Zazaların/ Kürtlerin varlığını.

Dünyada kendi dilini diğer dillerinin emperyalist hırsından korumak isteyen pek çok millet vardır, dünya bu karşıtlık iklimi ekseninde pek çok çatışmaya tanık olmuştur. Asimile edilen diller kadar buna karşı mücadele eden dillerin başarıları da mevcuttur. Bu mücadele tarihi pek çok insan için umut kaynağı olarak bir kenarda durur. Bu bakımdan, sömürgecilerin dili yok eden politikalarına karşın mücadele eden halkların deneyimi çok şey anlatır bize.

Ngugi'nin düğme ile ilgili anlattıkları, pekala bir metafor olarak kullanılabilir burada. Düğmeyi Mehmed Uzun ölüm döşegindeyken elinde tutuyordu hâlâ. Bu korkunç yıkımı anımsatmak, olanları hatırlatmak, ölmeden önce bu düğmeyi ve yarattığı yıkımı gösterecek bir el arıyordu kendine. O nesnenin yarattığı inkârı bildiği kadar, o nesneden yola çıkarak dilini kurtarmak için çıkarılacak dersi de biliyordu. Küçükken dilini konuşmasın diye elden ele dolaştırılan düğme, bir halkın yanlış kapanan gömleğinin ilk nesnesiydi. Bugün bu nesne hâlâ Kürt çocuklarının elinde. Fakat bu düğmenin varlığı, yanlışın nerede olduğunu hatırlatması bakımından önemli. Kapanan her ilik, çözülüp doğru bir şekilde tekrar kapatılmalıdır. Böylece her Zaza/Kürdün iki yakası arzu edilen şekilde kapanacak ve ölüm döşegindeki bir adamın boşuna sürgün hayatı yaşamadığı kulağına fısıldanacaktır.

14 - Yaşar Aratemür, Arkaik Kaynaklardan Modern Kaynaklara Zazaca ve Zazalar, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, S. 232

Öyleyse ne yapmalı?

Bunun için mutlak suretle bir komisyon kurulmalı, Zaza/Kürtlerle ilgili arşivlerde tutulan belgeler bu komisyonca titizlikle incelenmelidir. Çıkan sonuçlar ışığında bir yol izlenmeli ve dilin, kültürün, tarihsel serüveninin yaygınlaştırılmasına odaklanılmalıdır. Ortak sözlük, ortak alfabe kurulacak bu komisyonca belirlenip aynı düşünce etrafında milletin kümelenmesi sağlanmalıdır. Aksi halde, yaratılan bu karmaşadan yolunu bularak çıkmak Zaza/Kürtler için zor olacaktır.